

УДК 631.11:338.439.62

Кваша С. М.
Григор'єв С. О.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ АГРАРНОГО РИНКУ

У статті розглянуто економічну сутність дефініції «аграрний ринок» та його характеристику. Визначено роль аграрного ринку в сучасних умовах його функціонування. Розглянуто основні тенденції розвитку аграрного ринку. Встановлено, що основними особливостями аграрного ринку є характерна обмеженість сфери дії ринкових законів, свобода сільськогосподарського виробника обмежена його залежністю від непередбачуваних і мінливих природних умов.

Ключові слова: ринок, ринкова економіка, закон, аграрний сектор, виробництво сільськогосподарської продукції.

Постановка проблеми. Особливе місце в системі ринків займає ринок сільськогосподарської продукції. Аграрний сектор економіки України формує понад 17% валового внутрішнього продукту та близько 60% фонду споживання населення. Від якості та обсягів продукції, що виробляється в даному секторі, безпосередньо залежить продовольча безпека країни. Сільськогосподарська продукція може бути як у формі готової, так і у вигляді сировини для послідувочої переробки; безпосередньо сільськогосподарська продукція є сировиною для близько 30 різних галузей народного господарства.

У дореформенний період спостерігалася тенденція хронічного відставання виробництва продукції сільського господарства від зростаючих потреб населення у продовольстві, а в переробній промисловості – у сировинних ресурсах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток вітчизняного аграрного ринку широко висвітлено у працях Гофмана М.О. [12], Коваленка Ю.С. [10], Кривончака О.В. [7], Лозинської Т.М., Павленчик Н.Ф. [18], Сухого П.О. [11] та ін. Ці та інші автори приділяли значну увагу як теоретичному обґрунтуванню його розвитку, так і практичній реалізації розроблених рекомендацій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Науковці розробили теоретичні, методологічні та практичні питання, пов'язані із розвитком аграрного ринку. Проте існує дефіцит праць щодо системного уявлення про аграрний ринок та його основні особливості.

Мета статті полягає в узагальненні сутності дефініції «аграрний ринок» та визначенні його основних особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші поняття про ринок з'явилися в XII ст. Проте висока неоднозначність поняття «ринок» не дала змогу представникам класичної школи політичної економії А. Сміта і Д. Рікардо навіть у XVIII–XIX ст. дати чітке та однозначне визначення даної дефініції. Це зумовлено тим, що поняття «ринок» відносили до зовнішніх поверхневих явищ ринкової економіки, а тому цей термін вони використовували передусім для характеристики ринкового попиту [1]. Саме тому А. Сміт уважав, що головним стимулом та економічним базисом діяльності людей є задоволення їхніх потреб шляхом обміну результатами праці, а на ринку не лише відбувається обмін, а й проявляються рівноцінність і відмінність товарів та виникнення відносин [2, с. 498]. Ф. Хайек, керуючись положенням А. Сміта, зазначає, що ринок – це природний процес, породжений діями індивідумів, які намагаються досягти своєї мети, і з різноманітності їх

дій формується економічний порядок. При цьому ринок ніким не регулюється, функціонує без певної мети, не узгоджений із організаційної точки зору, поєднуючи різні конкуруючі цілі [3].

У XIX ст. А. Маршалл зазначив: «Економісти мають на увазі під терміном «ринок» не яку-небудь конкретну ринкову площу, на якій продаються і купуються предмети, а в цілому всякий район, де стосунки покупців і продавців один з одним настільки вільні, що ціни на одні й ті ж товари мають тенденцію легко і швидко вирівнюватися» [4, с. 37].

Загальним визначенням ринку в неокласичній економічній теорії [5] виступає дефініція його як сфери, в якій «індивідууми вільні обмінюватися товарами, будучи обмежені лише загальними правовими нормами, що в рівній мірі відносяться до всіх учасників». Неокласики вважають, що ринок – це природний процес, породжений діями індивідумів, кожен з яких переслідує свої цілі; а з хаосу їх дій складається «спонтанний порядок», що забезпечує їм свободу вибору.

Підсумовуючи вищевказані підходи до визначення ринку, можна зробити деякі узагальнення, зокрема:

- ринок являє собою соціально-економічну систему взаємозв'язків між її суб'єктами (покупцями та продавцями);
- ця система є просторово визначеною;
- взаємозв'язки між суб'єктами системи мають конкуруючі або протилежні цілі (продавці – максимізації зиску, покупці – мінімізації прибутку);
- для одночасного досягнення цілей суб'єктів цієї території має бути запроваджено систему централізованого цілеспрямованого регулювання;
- метою такого регулювання має бути максимізація сукупного зиску суб'єктами системи такої території на основі оптимізації використання її продуктивних сил.

Ще на стадії свого генезису ринок, поява якого зумовлена еволюцією складних соціально-економічних процесів, є поліаспектним явищем. Ринок уособлює в собі систему господарських зв'язків, тип відносин між економічними суб'єктами, взаємозв'язок попиту і пропозиції, суперечність економічних інтересів, конкурентні і партнерські взаємини, свободу підприємництва та інші аспекти, які в сукупності відображають його єдину сутність – економічний зв'язок між людьми в процесі виробництва і руху товару та його споживання.

Сутність ринку розкривається через його функції, основними з яких є (рис. 1):

- регулювання суспільного виробництва;
- адаптація структури виробництва товарів до обсягу та структури суспільного виробництва;

- забезпечення безперервного процесу суспільного відтворення;
- підтримка прямих та зворотних зв'язків між виробниками та споживачами;
- стабілізація грошового обігу і сприяння розвитку ринку;
- посилення конкуренції між виробниками товарів і послуг у межах окремих країн і світового господарства;
- встановлення цінового еквіваленту для обміну товарів та ін.

Слід зазначити, що крім загальновизначених функцій ринку, у процесі свого функціонування ринок аграрної продукції виконує специфічні функції. Причому вони полягають не тільки у забезпеченні населення продуктами харчування, а й у вирішенні соціально-економічних та екологічних проблем. Так, ринок аграрної продукції сприяє стабілізації цін на сільськогосподарську продукцію, забезпеченню покупців сільськогосподарською продукцією відповідної якості в необхідній кількості, забезпеченню зростання ефективності сільськогосподарського виробництва та підвищенню рівня зайнятості сільського населення, розвитку соціальної інфраструктури села.

Крім того, він сприяє збереженню природного різноманіття, охороні довкілля, відновленню родючості ґрунтів. Ринок аграрної продукції (зерна, овочів, картоплі, олійних та інших культур, молока, м'яса) формується суб'єктами ринкових відносин – приватними і державними підприємствами, підприємствами системи заготівлі, зберігання, переробки і реалізації продукції.

Виходячи з цього, на нашу думку, під ринком слід розуміти просторово визначену систему організації господарських зв'язків та функціонування соціально-економічних відносин, що ґрунтуються на засадах вільної купівлі-продажу, конкурентному попиту та пропозиції, через які визначається суспільна цінність.

Ринок співставляє індивідуальні витрати на виробництво товарів із суспільним еталоном, тобто співставляє витрати та результати, виявляє суспільну корисність товару, його ринкову вартість. Роль і місце ринку в економіці країн є одним із найбільш складних та важливих питань і водночас недостатньо дослідженим в економічній теорії. Ефективне функціонування сучасного ринку перебуває в прямій залежності від розвитку постійно

відтворюваного ринкового середовища. У ринковій економіці не існує виробництва заради виробництва, оскільки у центрі ринку завжди знаходиться споживач. В умовах ринку виробництво повинно бути зорієнтовано винятково на споживача, тому основне завдання будь-якого товаровиробника – знайти на ринку споживача своєї продукції, продати йому товар, і від того, наскільки ефективно вирішено це завдання, саме вони в кінцевому підсумку впливають на добробут виробника, а споживач за свої гроші впливає на те, що виробляється і куди йдуть вироблені товари [8, с. 85].

Класифікують ринки за різними ознаками. За економічним призначенням ринкових об'єктів виділяють аграрний ринок, де сільськогосподарська продукція реалізується виробниками та купується споживачами. Вітчизняні науковці використовують такі синоніми категорії «аграрний ринок», як агропродовольчий, агропромисловий, продовольчий, сільськогосподарський. Формування аграрного ринку покладено на державу, яка відповідальна за достатнє забезпечення населення продуктами харчування. Аграрний ринок забезпечує продовольчу безпеку країни.

Агропродовольчий ринок – це складова частина економіки, яка охоплює виробництво, розподіл та споживання продовольчої сировини і продуктів харчування. Ринок функціонує на певних ринкових законах, одним із найважливіших з яких є закон попиту та пропозиції. Пропозиція сільськогосподарської продукції залежить від обсягів її виробництва і цін на неї. Попит на продукцію залежить від ціни на неї, асортименту товарів і від доходів споживачів.

Учені, трактуючи сутність поняття «агропродовольчий ринок», невід'ємними його елементами вважають сільськогосподарську продукцію, продукцію переробного підкомплексу АПК і харчової промисловості, оптову і роздрібну торгівлю продовольством та ринкову і виробничу інфраструктуру. Становлення аграрного ринку України започатковано в 1995 р. із прийняттям Указу Президента України «Про заходи щодо реформування аграрних відносин».

У минулому аграрний ринок здійснював активну управлінську роль координатора економічних процесів із метою задоволення потреб масового споживача сільськогосподарської продукції та продовольства, став правонаступником колишніх «директивних органів» – Центрального

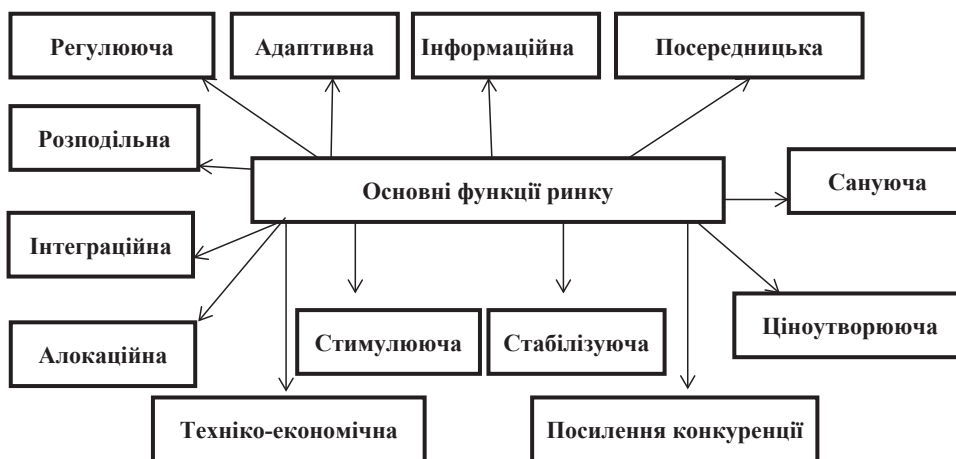

Рис. 1. Основні функції ринку

Джерело: побудовано автором на основі [6; 7]

Комітету КІПС, Ради Міністрів та Держплану – і перебрав на себе функції і відповідальність.

У юридичному аспекті аграрний ринок розглядається нами як сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції [9].

Павленчик Н.Ф. зазначає, що в процесі реформування аграрного сектора економіки України одночасно відбувалися зміни економічних відносин і відносин власності та утворення різноманітних форм господарювання, і, як результат, це обумовило розвиток аграрного ринку на її теренах [8].

Теоретичні узагальнення щодо дефініції «аграрний ринок» наведено в табл. 1.

Характеризуючи аграрний ринок як систему, Коваленко Ю.С. [10, с. 19] зазначає, що аграрний ринок є одним із найдавніших явищ економічного життя, а отже, і людської цивілізації взагалі. І нині серед інших товарних ринків як окремий виділяють ринок сільськогосподарський (аграрний, продовольчий, агропродовольчий), тому що предметами купівлі-продажу на ньому виступають сільськогосподарська продукція та продовольство.

Аграрний ринок формується суб'єктами ринкових відносин, продавцями та покупцями. Нерідко стверджується, що на ринку зустрічаються виробники сільськогосподарської продукції та споживачі, проте не всі продавці є виробниками своєї продукції і, відповідно, не всі покупці купують сільськогосподарську продукцію для власного споживання.

Тому до суб'єктів аграрного ринку належать фізичні та юридичні особи незалежно від форм власності та господарювання, в яких валовий дохід, отриманий від операцій із реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, за наявності сільськогосподарських угідь або поголів'я сільськогосподарських тварин у власності та користуванні, у тому числі й на умовах оренди, за попередній звітний рік перевищує 50% загальної суми валового доходу [15, с. 5].

Аграрний ринок – це система установ, методів і ресурсів, головним завданням якої є координація та управління агропромисловим виробництвом

країни на основі обмінних процесів із метою задоволення споживчих потреб.

Нестабільність і ризикованість сільського господарства змушували підприємства, залучені до виробництва продовольства на різних стадіях (від постачання матеріально-технічних ресурсів до торгівлі готовими харчовими продуктами, зокрема, через систему громадського харчування), об'єднувати численні, але розпорошені функції щодо формування пропозиції аграрної продукції шляхом створення відповідних організаційних структур. Цей процес отримав назву «вертикальна інтеграція», а сукупність основних і суміжних галузей із виробництва сільськогосподарської сировини, її зберігання, транспортування, перероблення, торгівлі тощо назвали агропромисловим комплексом (АПК) [16].

Вільна дія сільськогосподарського виробника обмежена його залежністю від непередбачених і постійно мінливих природних умов. Результати сільськогосподарського виробництва досить сильно залежать від кількості опадів, наявності сонячних днів, кількості днів з ефективною температурою, інших природних чинників, які для сільськогосподарського виробника можуть стати причиною як економічного розвитку, так і фінансового краху.

Специфіка діяльності підприємств аграрного сектору призводить до необхідності залучення в процес виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції підприємств суміжних галузей із виробництва матеріально-технічних засобів для сільського господарства, транспортування, перероблення та зберігання сільськогосподарської продукції.

До найважливіших особливостей аграрного ринку можна віднести те, що:

- пропозиція залежить від природно-кліматичних умов;
- пропозиція носить виражений сезонний характер;
- виробництво окремих продуктів сільського господарства розпорошено, а його концентрація не завжди ефективна;
- сучасний рівень розвитку сільського господарства та соціальної інфраструктури на селі

Таблиця 1

Узагальнення дефініції «аграрний ринок»

№ п/п	Визначення	Автор і джерело
1	Аграрний ринок – це сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції.	Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» [9]
2	Аграрний ринок є одним із найдавніших явищ економічного життя, а отже, і людської цивілізації взагалі.	Коваленко Ю.С. [10, с. 19]
3	Аграрний ринок – це відносини, які складаються між сільським господарством і промисловими підприємствами та іншими споживачами його продукції, а також із сукупності обмінних операцій між самими сільськогосподарськими товаровиробниками.	Кривончак О.В. [7]
4	Аграрний ринок – це «система товарно-грошових відносин в аграрній сфері, де на основі співдії попиту і пропозиції та відповідно до умов конкуренції в межах економічної свободи, гарантованої державою, встановлюються ціни на товари та послуги і відбуваються акти їх купівлі та продажу».	П.О. Сухий [11, с. 144]
5	«Аграрний ринок – це система установ, методів та ресурсів, головним завданням якої є координація та управління агропромисловим виробництвом країни на основі обмінних процесів із метою задоволення споживчих потреб».	М.О. Гофман [12]
6	Аграрний ринок – це складна система багатогранних економічних відносин між суб'єктами ринку (покупцями, продавцями, посередниками тощо), що виникають під час виробництва, розподілу та споживання сільськогосподарської продукції.	Збарський В.К., Мацибора В.І. [13]
7	«Аграрний ринок – це система економічних відносин між суб'єктами ринку у сфері обігу сільськогосподарських і продовольчих товарів, факторів сільськогосподарського виробництва та послуг».	Майовець Є.Й. [14, с. 104]

призвів до широкого формування та розвитку фермерських господарств та дефіциту висококваліфікованих спеціалістів;

– попит на продукцію сільського господарства малоеластичний.

Висновки. Аграрний ринок – це просторово визначена, упорядкована система організації суб'єктів господарювання на засадах вільної купівлі-продажу, головним завданням якої є координація та управління сільськогосподарським виробництвом на основі збалансованості попиту і пропозиції, дотримання цінового паритету з метою задоволення споживчих потреб.

Основними особливостями сучасного аграрного ринку є характерна обмеженість сфери дії ринкових законів, оскільки частина створеної в сільському господарстві продукції стає ресурсом для подальшого процесу переробки та виробництва, свобода сільськогосподарського виробника обмежена його залежністю від непередбачуваних і мінливих погодних природних умов, можливості сільськогосподарського виробництва обмежені просторовими рамками, якими виступають площі сільськогосподарських угідь, ріллі, сінокосів.

Список використаних джерел:

1. Економічна енциклопедія : у 3-х т. / С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Академія, 2001. – Т. 1. – 864 с.
2. Наконечний Р.А. Філософія знань : [навч. посіб.] / Р.А. Наконечний, Б.І. Тиндик. – Львів, 2005. – 603 с.
3. Фридман М. Основи монетаризма / М. Фридман. – М. : ТЕИС, 2002.
4. Борисов Е.Ф. Экономическая теория : [учебник] / Е.Ф. Борисов ; 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Высшее образование, 2006. – 391 с.
5. Балабанов В.С. Продовольственная безопасность: (международные и внутренние аспекты) / В.С. Балабанов, Е.Н. Борисенко. – М. : Экономика, 2002. – 544 с.
6. Тимофіїва Г.С. Світовий ринок аграрної продукції: особливості участі України / Г.С. Тимофіїва // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2014. – № 1. – С. 56.
7. Кривончак О.В. Сутність аграрного ринку і його раціональна побудова / О.В. Кривончак // Сталий розвиток економіки. – 2011. – № 5. – С. 235–239.
8. Павленчик Н.Ф. Ринок сільськогосподарської продукції: теорія і практика : [монографія] / Н.Ф. Павленчик. – Львів : Ліга-Прес, 2015. – 400 с.
9. Селезнєв В.В. Основы рыночной экономики Украины: Власть. Право. Предпринимательство. Финансы. Налоги. Маркетинг. Менеджмент. Торговля. Реклама. Преступность : [учеб. пособ.] / В.В. Селезнєв. – К. : А.С.К., 1999. – 544 с.
10. Коваленко Ю.С. Аграрний ринок України: організація та управління / Ю.С. Коваленко. – К. : ІАЕ УААН, 1998. – 108 с.
11. Сухий П.О. Структура, функції та основні чинники формування агропродовольчого ринку / П.О. Сухий // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2013. – Вип. 655 : Географія. – 144 с.
12. Гофман М.О. Економічна сутність аграрного ринку / М.О. Гофман [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pdaa.edu.ua/sites/default/files.
13. Економіка сільського господарства : [навч. посіб.] / За ред. В.К. Збарського, В.І. Мацибори. – К. : Каравела, 2010. – 280 с.
14. Майовець Є.Й. Теорія аграрних відносин : [навч. посіб.] / Є.Й. Майовець. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 276 с.
15. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 № 1877-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kodeksy.com.ua/pro_derzhavnu_pidtrimku_sil_s_kogo_gospodarstva_ukrayini/statja-2.htm.
16. Макаренко П.М. Моделі аграрної економіки / П.М. Макаренко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 682 с.

Кваша С. М.

Григорьев С. А.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ АГРАРНОГО РЫНКА

Резюме

В статье рассмотрены экономическая сущность дефиниции «аграрный рынок» и его характеристика. Определена роль аграрного рынка в современных условиях его функционирования. Рассмотрены основные тенденции развития аграрного рынка. Установлено, что основной особенностью аграрного рынка является ограниченность сферы действия рыночных законов, а свобода сельскохозяйственного производителя ограничена его зависимостью от непредсказуемых и изменчивых природных условий.

Ключевые слова: рынок, рыночная экономика, закон, аграрный сектор, производство сельскохозяйственной продукции.

Kvasha S. M.

Hrigoryev S. O.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ESSENCE AND FEATURES OF AGRICULTURAL MARKET

Summary

In the article economic nature of agricultural markets of Ukraine and its characteristics are considered. The role of the agricultural market in current conditions of its operation is determined. The main trends of the agricultural market are considered. It is established that the main feature of the agricultural market is characterized by the limited scope of the market laws, and freedom of agricultural products is limited to its dependence on unpredictable and changing environmental conditions.

Key words: market, market economy, law, agriculture, agricultural production.